

Vendre per pagar. La comercialització forçada a l'Urgell i a la Segarra al final del segle XVIII

per Enric Tello i Aragay

A les economies pre-industrials els intercanvis d'una zona determinada —país, regió o comarca— amb l'exterior eren el resultat de la seva estructura productiva agrària, del paper que podien representar-hi les activitats econòmiques no agràries i de les interaccions possibles amb altres economies externes. Atès, però, que el nostre coneixement de les economies del passat que el comerç unia és molt imperfecte, i ha d'avançar per mitjà d'aproximacions successives, l'anàlisi de l'estructura d'intercanvis també constitueix un bon indicador dels resultats globals d'aquella base productiva. A més, l'examen de les relacions comercials intracomarcals i intercomarcals resulta particularment indispensable quan la millor interpretació del canvi agrari el segle XVIII català atribueix una gran virtualitat a l'ingrés de la producció en uns circuits d'intercanvis de llarg abast iniciada a partir del 1600: «el mercat crea en un sentit, però sobretot expressa, una nova divisió del treball, un nou "mode" de producció», ha escrit Pierre Vilar referint-se concretament a la Catalunya intermèdia d'altiplans.¹

Quan l'intercanvi actua en una economia encara basada en petites explotacions familiars pageses i menestrals, només *parcialment* inserides en els mercats —mercat de productes, de treball, terra i crèdit— poden donar-se situacions força allunyades de l'intercanvi *voluntari* («ningú no ven si no espera guanyar-hi») pressuposat pels textos d'economia convencionals. Witold Kula va anomenar-les *comercialitzacions forçades*, i l'economista indi Amit Bhaduri ha formalitzat teòricament l'entramat d'intercanvis *involuntaris* que es poden desenvolupar entre una pagesia que es veu obligada a participar en uns circuits mercantils als quals continua girant l'esquena.² Quan l'historiador observa una determinada pauta d'intercanvis d'una zona no ha d'oblidar que, en aquestes circumstàncies, tant poden representar, per als qui hi prenen part, una tria voluntària motivada pel guany com una compulsió inevitable que suscitava refús tan bon punt com deixava d'estar present. Sovint, a més, representava totes dues coses, però per a classes diferents.³

1. VILAR, 1964-68, vol. III, ps. 633-643, i 1974; GIRALT, 1952; GARRABOU i SERRA, 1980; i TORRAS, 1976 i 1984.

2. BHADURI, 1987, ps. 22-26; KULA, 1976, p. 45.

3. AYMARD, 1983.

El fet, tantes vegades constatat, que el pagès vengués quan els preus eren baixos i comprés quan eren alts és totalment contrari al pressupost d'un intercanvi voluntari i revela la participació involuntària en el mercat de productes. Si no venia per guanyar-hi, ¿per què ho feia? La característica essencial de la comercialització forçada és la de *vendre per poder pagar*. L'impuls de la venda, i del cultiu o la manufactura rural de productes vendibles, provenia dels pagaments monetaris de rendes, impostos i interessos a què es veia obligat el pagès, que el forçaven a desprendre's d'uns productes que altrament hauria consumit o substituït per productes d'autoconsum. Per això, la comercialització forçada podia incloure especialitzacions de cultius —o indústries domèstiques— també forçades perquè no provenien de l'incentiu del guany, sinó de la impossibilitat d'assolir-lo.

Això també permet entendre l'aparent paradoxa del fet que, en aquestes circumstàncies, la participació en el mercat fos superior entre les explotacions més petites i econòmicament febles que a les de pagesos més benestants o de propietaris rendistes, capaces d'aprofitar a la vegada els avantatges del comerç voluntari i de l'autoconsum. Mentre que els petits productors es veien aleshores impellits a intensificar els cultius comercials o les manufactures vendibles en detriment d'altres produccions de subsistència, les explotacions més grans podien optar per un policultiu —i un balanç entre el conreu, el bestiar i el bosc— més equilibrat, no tan a mercè de les fluctuacions dels preus d'una sola collita. Així, la resposta a les oportunitats de la comercialització podia resultar més intensa (involuntàriament) entre els pagesos més pobres, o a les explotacions molt grans plenament orientades al mercat (voluntàriament), i ser en canvi menor a les explotacions intermèdies que caracteritzaven els propietaris benestants del món rural català.⁴ A la vegada, la participació relativa en el mercat del diner, com a demandants de crèdit, presenta una distribució anàloga: la gran majoria de censals era encarregat per petites explotacions, i el recurs al crèdit era molt més intens en aquestes que entre els propietaris benestants.⁵

Qualsevol noció abstracta o *a priori* de racionalitat econòmica mercantil és incapaç d'explicar tot aquest seguit de comportaments dels pagesos en la seva relació amb els mercats. Per als historiadors del període que a grans trets va del 1600 al 1800 pot ser una bona manera d'encaixar-los distingir conceptualment entre aquest *model pagès* de resposta negativa a les pulsions involuntàries dels mercats i el *model d'especialització* de resposta positiva que Jan De Vries ha sintetitzat per al cas holandès.⁶

En el model d'especialització el creixement demogràfic i la inserció en els mercats no portaven a una subdivisió parcel·lària que reproduïa els esquemes productius tradicionals, sinó a noves maneres de diversificar i intensificar la producció. En lloc d'esmerçar esforços en l'obtenció de molts productes de subsistència —agrícoles i no agrícoles— de baixa productivitat, hi havia una assignació de recursos en les línies de més alta rendibilitat en el mercat. Això implicava una diferenciació també ocupacional, la separació classista entre treballadors agrícoles amb molt poca terra o gens, i explotacions benestants que uti-

4. BHADURI, 1987, ps. 45 i 83-84; AYMARD, 1983; PASCUAL, 1981.

5. FERRER, 1983 i 1986; i TELLO, 1986b i 1986c.

6. DE VRIES, 1974; PARKER, 1975.

litzaven de diverses formes la seva força de treball excedent i la seva necessitat d'ingressos externs. Els amos de les dites explotacions benestants entraven voluntàriament en els mercats de béns, mà d'obra i capital, i els avantatges de la comercialització tenien per a ells una traducció en l'elevació del nivell d'ingressos, estalvi i inversió. La relació camp-ciutat s'allunyava del caràcter parasitari de la vila pre-industrial que drenava rendes i impostos del camp, i oferia molt poc a canvi.⁷ El desenvolupament del model d'especialització convertia els productors rurals i les explotacions agrícoles en compradores de béns industrials d'origen urbà i propulsava el desenvolupament del capitalisme industrial.

L'objectiu d'aquesta contribució en homenatge a Pierre Vilar —que ens ha ensenyat a pensar el procés de canvi agrari català en termes d'especialització— és només mostrar un exemple local, referit a la Segarra i l'Urgell, de la pervivència d'aquells mecanismes de comercialització forçada a la Catalunya interior del segle XVIII.

L'enquesta de Francisco de Zamora feta els anys 1788-91,⁸ preguntava en un dels seus apartats «*si hay mucho comercio*», i «*si hay trigo, cebada u otros grutos o ganado sobrante... para dónde se despacha... y si faltan... de dónde se traen*». A Agramunt digueren que «*solo hay comercio de granos*» i que «*solo hay frutos de granos sobrantes, los despachan á los arrieros, y segadores, y los llevan a los mercados*». Preguntats també sobre «*qué frutos, géneros o artefactos extranjeros se gastan en el pueblo*», respongueren que «*poco género en el día se gasta extranjero en este Partido*». Una darrera pregunta demanava quins eren els productes objecte de compra-venda habitual a les fires i als mercats locals. Digueren: «*los géneros que se comercian en las ferias son mulas, y pocos bueyes, algun caballo... Burros y Burras, y... trigo bueno, senteno, sevada y algunas frutas...; en los dos mercados que hay cada semana... sólo se vende trigo bueno, centeno, sevada y algunos frutos como nueces, higos, pomas...*»

Trobem doncs, d'entrada, un predomini agrícola en la comercialització de productes i una petita escala de l'activitat comercial mateixa: els excedents de gra arribaven als mercats del litoral de la mà d'arriers i segadors. Tanmateix, Agramunt era una vila important de l'àrea, amb una població que el 1787 vorejava els mil nou-cents habitants. La contesta d'Anglesola, localitat també urgellenca d'uns sis-cents habitants, citava com a entrades forànies importants, en lloc del bestiar de treball, els productes tèxtils refinats i la pesca salada. Però sobretot ens aporta una segona constatació fonamental: el «país» —la comarca— no obtenia regularment excedents de gra malgrat considerar-se graner del Principat: «*El poco comercio que existe... consiste en llevar a vender los granos,*

7. WRIGLEY, 1978.

8. Utilitzo les respostes d'Agramunt, Anglesola, Ardèvol, el Canós, quadra de Castellblanc, Castellnou de Montfalcó, Concabella, Coscó, Donzell d'Agramunt o d'Urgell, Espígol, Florejacs, Gàver, quadra de Golonor, Guardiola-Mirambell i la Portella, Guissona, Hostafrancs, Mafet, Malacara, Malgrat, la Manresana, les Pallargues, la Prenyanosa, Puelles, Puigverd d'Agramunt, Renant, Riber, Riudovelles, Rocabertí, Rubió d'Agramunt, Santa Fe de Segarra, Sedó, Talavera, Tarroja, Torà de Riubregós, Veciana i Vicfred, així com les corresponents a tot el bisbat de Solsona, existents als ms. 2.468 i 2.472 de la Biblioteca del Palau Reial de Madrid. Vid. TELLO, 1986a i 1987. Haig d'agrair a Francesc Pomés l'ajut en el buidat d'aquesta font.

azeite, almendras y zenizas de las cáscaras para jabón en años abundantes. Amas en la venta que por el vezindario exercitan tres traficantes de telas, sedas labradas, cintas y otras ropas... Y el comercio del botero y alfarero... En años fecundos puédanse considerar sobrantes en el pabis el trigo, cevada, y azeite, y no menos almendras. Aquellos frutos se despachan para otros pueblos de Cataluña, como los de la Montaña, Sagarra, y Campo de Tarragona. Estos los embarcan en el Puerto de Salou, o envían a Aragón y Navarra...; esto es en años abundantes; De otra suerte es preziso traerlos de la parte marítima, menos el vino que se halla en pueblos vezinos. Los granos se venden en las casas o en los mercados de Tárraga y Cervera... Únicamente los géneros de sedas, lienzos, quincallas y pesca salada se gastan de fuera de la provincia, y se compran en los almacenes provinciales públicos. Cada cual comercia por sí en sus propias manufacturas. Compañía de comercio no la hay. Tampoco hay feria ni mercado.»

El dèficit de grans

Només els anys bons es podia exportar cap a Salou o Aragó una part de la collita, però comunament «no basta el trigo ni la cebada que se coge» (Ardèvol), i més encara a la Segarra que a l'Urgell: més o menys clarament ho diuen totes les enquestes de la zona. Algunes subratllen el caire crònic d'aquest dèficit de grans: «más son los años que faltan que los que bastan al pueblo» (Santa Fe); «no hay fruto alguno para vender todavía falta, van a comprar a los mercados al precio que se deben ajustar» (les Pallargues); «nada sobra... ¿lo que falta es trigo» (Donzell d'Agramunt). Sorprèn tanmateix que a Cervera, un dels dos mercats centrals de l'àrea, se'ns diguí que «ahora entra i surt» molt cereal, i que les collites amb excedents regulars eren —en una zona d'agricultura cerealista— les del vi i l'oli: «Se introduce y lleva a vender mucho trigo, y extraen y se llevan también mucho los forasteros, de modo que lo que queda en Cervera, en comparación con lo que se introduce, no es de consideración... Los frutos que regularmente sobran son vino y aceite; de trigo por lo regular falta un poco, y de verduras una buena parte: todo lo que regularmente se compra y respectivamente se vende en los días de mercados y ferias...»

Malgrat tractar-se d'estimacions molt a l'engròs, o purament qualitatives, resulta difícil dubtar d'aquesta coincidència a assenyalar el dèficit de cereals —blat bo i ordi en particular— com un tret estructural de la Segarra i part de l'Urgell a les darreries del segle XVIII. Al costat d'això, a les poblacions més petites les respostes deixen molt palès el cercle de l'autoconsum local: «la conservación del vino, granos y aceyte es que los llevan a las casas, y luego los gastan porque no son muchos» (Donzell d'Agramunt). I, tanmateix, als mercats grans hi havia un moviment d'entrades i sortides de gra, encara que globalment deficitari. ¿Podríem tractar de xifrar aquest dèficit?

Més de vint enquestes contesten amb xifres concretes la pregunta sobre producció i població, i altres apartats permeten saber de quina barreja de grans es feia el pa consumit localment. Les enquestes diuen també la relació comuna entre llavor i collita, i l'import del delme i la primícia. Les dues dificultats principals es troben a l'hora d'atribuir l'ordi al manteniment del bestiar o al consum humà

—car sabem que el pas de blat segolós també en portava—,⁹ i d'establir una ració de gra anual per habitant. Un primer tempteig amb aquestes dades permet estimar que, un cop deduïda la llavor i les càrregues delmeres de la collita de grans panificables, la disponibilitat de cereal per càpita estava generalment per sota de les vuit quarteres per habitant i any, que Caresmar¹⁰ considerava com la ració necessària pel consum humà: l'estimació mitjana més alta vorejaria les sis quarteres i mitja suposant que tot l'ordi collit entrava a la barreja panificable, mentre que la més baixa, suposant que tot l'ordi era per al consum del bestiar, seria inferior a cinc quarteres per habitant i any.¹¹

Sabem, a més, que d'aquestes quantitats calia encara deduir les vendes obligades pel pagament del cadastre i altres càrregues reials, senyorials o usuràries en metàl·lic. Una de les enquestes, corresponent al llogarret urgellenc de Mafet, permet un càlcul més precís car dona una estimació del gra que calia comprar de fora per completar la producció insuficient, i també l'import de la quota cadastral del poble computable en gra mitjançant els preus locals de la mateixa resposta. Per pagar les 420 lliures del cadastre —és a dir, unes vuit lliures per habitant a l'any— calia vendre aproximadament setanta-dues quarteres de blat, cent quarteres de sègol o vuitanta-sis de blat segolós. Això multiplicava per dos el gra detret com a delme i primícia junts: sens dubte és un cas extrem, car a Mafet la població va disminuir de 66 a 52 habitants entre el 1718 i el 1787, mentre que la quota castral es fossilitzava (però és també un cas il·lustratiu de les grans desigualtats interterritorials en el repartiment del cadastre). Heus aquí el balanç global de la producció i la reproducció cerealícola que mostra clarament l'origen del dèficit existent:

	<i>cereals panificables</i>	
ració necessària en quartres *		+416,0
collita de blat i sègol		+410,0
detracció del delme i primícia **	-42,2	+367,8
deducció de la llavor ***	-102,5	+265,3
equivalent en gra del cadastre ****	-86,0	+179,3
<hr/>		
dèficit, segons la nostra estimació		-230,7
dèficit real estimat per l'enquesta		-276,0

* Prescindint de l'ordi, i segons la ració de Caresmar.

** Xifra total donada per l'enquesta.

*** 1 : 4, segons l'enquesta.

**** En blat segolós a parts iguals, segons preus de l'enquesta.

9. Les enquestes demanaven també «*de qué mezcla de simientes acostumbran a hacer el pan*», i les respostes confirmen que la Segarra estava aleshores en plena «*edat del sègol*» (Le Roy Ladurie) sense haver desaparegut, però, el mestall ordiós. Per exemple, a Florejacs: «*pan de trigo, senteno, sebada y carreo, y no demás.*»

10. «*Discurso sobre la Agricultura, Comercio y Industria, con inclusión de la consistencia, y estado en que se halla cada Partido, o Veguerío de los que componen el Principado de Cataluña*», 1780, Biblioteca de Catalunya, ms. 143 bis, f. 74; *vid.*, també FELIU, 1985.

11. TELLO, 1987, vol. III, ps. 981-86.

Podem interpretar les quaranta-cinc quarteres de diferència entre la nostra estimació del dèficit i la compra real de gra donada per l'enquesta com les vendes necessàries pel pagament d'altres càrregues i compres a l'exterior. El resultat és doncs que els habitants de Mafet haguessin pogut assolir un precari nivell de reproducció simple, de mera subsistència, si haguessin pogut disposar de tota la seva collita, detraient-ne només la llavor i estalviant-se compres a l'exterior. La collita bruta ja era deficitària, però el poble també collia 60 quartans d'oli i 240 càntirs de vi —encara que fos amb un esforç «ímprobe», segons deien— que podien servir per cobrir aquella mancança. Eren les exaccions senyoriales i fiscals, per un cantó, i les necessàries compres a l'exterior, de l'altra, les que originaven un dèficit equivalent a dos terços de la collita bruta:

	%	
dèficit real sobre la collita bruta	67,3	(100,0)
originat pel delme	10,3	(15,3)
originat pel cadastre	21,0	(31,2)
originat per altres detracions o compres	11,0	(16,3)
originat per la producció insuficient	25,0	(37,2)

Això ens permet entendre per què les famílies pageses de zones d'agricultura cerealista com l'Urgell o la Segarra venien cereals panificables en temporada baixa dels preus i en compraven en temporada alta. Hi ha moltes respostes de la zona que expressen amb claredat aquesta situació de comercialització forçada, com aquesta de Talavera: «*como los trigos...por el mes de agosto los trillan...no practican las gentes en conservar que los...más sels tienen de vender como se los cogen por pagar deudas*». En conseqüència, «*no hay comercio ni cosa especial, sólo las gentes (que) se hallan necesitados por pasar a vender algunos granos... en las ferias y mercados... se despachan*». Els mateixos enquestats subratllaven la paradoxa: «*trigo, cebada y frutos terrestres... todos los años faltan aun que la gente se han de venderlos en las plazas de Santa Coloma o Cervera...*»

Era la situació que Maurice Aymard anomena de resposta negativa a la inserció involuntària en els mercats.¹² L'autoconsum era l'ideal, que prescrivía evitar les sortides de blats per garantir-ne l'abastiment local: «*los frutos que ay al pueblo ya se necesitan para la gente de dicho pueblo, y si falta lo mercan al mercado*», se'ns diu a Rubió d'Agramunt. Malgrat la seva irrealitat, regulava el comportament econòmic dels petits pagesos que seguien girant l'esquena a les pulsions i oportunitats del mercat. Però era un ideal inassolible, excepte per a una minoria d'explotacions agrícoles ben equilibrades, generalment en mans d'hisendats rendistes o de pagesos benestants ells mateixos acaparadors i especuladors de gra. Aquests, igual que els arrendataris i perceptors de drets feudals, censals i altres parts de fruits, residien majoritàriament a les viles i a les poblacions més grans. En conseqüència, eren aquells nòduls mercantils els millor abastits, mentre petits llogarrets com Mafet o Talavera es veien sotmesos al doble intercanvi compulsiu de les vendes i les compres forçoses.

12. AYMARD, 1983, ps. 1.393 i següents.

A partir dels mercats comarcals —com Cervera, Tàrrega, Agramunt o Santa Coloma de Queralt— es genera el doble corrent d'entrades i sortides de blats, depenent de les oscil·lacions de collites i preus, en mans d'aquests nuclis benestants de les viles o ciutats que concentren tots els avantatges de la comercialització i podien encara combinar-los amb els del policultiu i l'autoconsum. Caresmar ens ha deixat una bona descripció d'aquells circuits a les terres del corregiment lleidatà. L'excedent de gra de les planes del Segrià i l'Urgell, deia,¹³ «...se concentra en Lérida, y Tárrega de donde va parte a Barcelona, y mucho más a los mercados de Cornudella, Montblanch, y Valls, siendo de continuo para estos lugares el acarreo, y también para embarcarlo para Torredembarra, y otros pueblos de la Marina».

I més endavant precisava que «cuando faltan las cosechas de granos, y aceite se suplen en lo que guardan los hacendados, y arrendadores de los años abundantes; y si esto no basta, se abastece el corregimiento con los granos de Aragón...».

Al corregiment certerí la relació entre entrades i sortides era segons Caresmar clarament deficitària, a diferència de les terres de ponent, però el paper dels «hisendats» i arrendataris de delmes en el control de la comercialització era el mateix. Algunes respostes a les enquestes de Zamora assenyalen que a la Segarra, malgrat mancar blat regularment als pobles, certs veïns benestants gaudien d'excedents: «no hay comercio...ni...sobrantes..., si ly sobra van a los mercados y firas a vender y mercar..., a algunos falta y a otros sobra» (Renant); «de trigo, cebada y demás frutos, unos años con otros cojen lo necesario para su consumo. comprando lo que les falta a la casa que la sobra, o se lo presta...» (Riber, Sedó).

Es comprèn que fos a la ciutat-mercat on es concentrassin aquests excedents, i on el veïntage proper entre hisendats amb la «botiga» plena i la massa plebea esdevingués políticament perillós, particularment en temps de carestia. Les regulacions tradicionals que controlaven les «extraccions» de blats, i regulaven l'abastiment dels llocs sempre millor abastits, s'han d'entendre en aquest context.¹⁴ L'estructura d'intercanvis intracomarcals adoptava aleshores la forma que Maurice Aymard anomena *alveolar*.¹⁵ Les exaccions de tota mena i les vendes forçades mantenien abastits els mercats vilatans, on els acaparadors podien optar per esperar una mala anyada o trametre excedents al litoral. Els petits productors vilatans i la pagesia pobra de la terra havien d'accedir-hi necessàriament, essent víctimes dels preus per partida triple: com a venedors desesperats en temporada baixa, com a compradors a l'estació alçada de soldadura entre collites, i com a consumidors massius les males anyades.

I s'entén també aleshores la insistència dels signants de les respostes a l'enquesta de Zamora a considerar el comerç una cosa aliena a ells mateixos. Moltes d'aquestes respostes ens deixen perplexos: «comercio no hay, sólo que si les falta algún poco de trigo acuden a los mercados, como para vender si les sobra», llegim a Veciana. Però és que els enquestats volien expressar el caràcter passiu¹⁶

13. «Discurso sobre la Agricultura...», 1780, doc. cit., fs. 508-12 i 581-82; P. VILAR, 1964-68, vol. III, ps. 336-37.

14. F. GAUTHIER, 1988, ps. 22-30.

15. M. AYMARD (1978), p. 1.145.

16. En el sentit donat per Marx: «En cuanto que el impulso para la realización de la actividad creadora de valores de cambio proviene de fuera, y no de la configuración interna

d'aquells intercanvis involuntaris: «no hay comercio alguno..., y lo que falta se compra» (Puigverd d'Agramunt); «no sobra nada de trigo ni de nada..., los que les falta van a los mercados y ferias a mercarlos... No hay comercio..., no hay comerciantes» (Florejacs). Anaven als mercats quan no hi havia altre remei, i el comerç era tota una altra cosa. No hauríem d'interpretar massa ràpidament aquesta interdependència comercial entre les diferents comarques, i amb l'exterior, com un símptoma de l'estructuració precoç d'un veritable mercat integrat. Abans convé desllindar les respostes positives i negatives als estímuls comercials i distingir els circuits unidireccionals d'intercanvi alveolar de l'avenç d'una veritable especialització.

Vendre per pagar: les entrades

Els blats no eren l'única despesa en productes foranis necessària per assolir la subsistència cada petit productor rural o la comarca sencera. Hi havia tot un seguit de productes agropecuaris, forestals, pesquers i industrials que calia adquirir a fora. L'origen exterior d'alguns, com la sal de Gerri, resulta òbvia. En canvi, la manca d'animals de treball, de bestiar oví d'engreix, i de fusta o carbó vegetal, tenia un fonament endogen en els desequilibris entre el cultiu, el bosc, les pastures i la ramaderia. Els costos del transport de llenya i carbó com a combustible no resistien desplaçaments llargs i arribaven a la zona provinents de les parts meridionals del Solsonès o la Noguera, o de les parts orientals del propi altiplà segarrenc. El fustam per a la construcció o la fusteria baixava, en canvi, de més amunt, del Segre o de la Noguera Pallaresa.

El bestiar sempre procedia del nord i de l'oest. Els bous, muls o cavalls venien generalment de França, o també de Biscaia i Navarra, però la gent dels pobles de la zona els acostumava a adquirir a les fires de Salàs, Verdú i Santa Coloma de Queralt. Des d'aquests punts els animals es distribuïen per altres mercats i fires comarcals —Cervera, Tàrraga, Agramunt, Guissona— on els adquirien els habitants dels pobles, o els arribaven directament per mitjà de tractants de bestiar sovint connectats amb les xarxes del crèdit rural i l'endeutament comunal. La mateixa compra-venda transcorria freqüentment per mecanismes d'endeutament, com les parceries de bestiar posen de manifest.¹⁷

Els ramats d'ovelles eren sovint originaris de França i de procedència pirinenca, i amb els desplaçaments —trashumants o no— arribaven minces quantitats de formatge, com el que a Agramunt es comprava de Port del Compte. El dèficit de llana i de cuir s'omplia en canvi generalment d'Aragó. La resta de productes pecuaris es treia de la pròpia comarca. A Cervera hi portaven «*muchos cerdos, mucha caza y volatertia, muchos huevos*», mentre l'enquesta ens diu a Sedó que moltes gallines «*se despachan en la Plaza de Cervera, cuyo importe imbierten las Mugerres en compra de sal, bacalao, arrós y otros comestibles*».

Aquests altres comestibles que venien «del mar» eren compres habituals a l'Urgell i la Segarra: «*los frutos, géneros o artefactos que se gastan son del mis-*

de la producción», a *Líneas fundamentales de la crítica de la economía política (Grundrisse). Primera mitad*, OME-21, Barcelona, Crítica, 1977, p. 196.

17. SALES, 1983, ps. 74-77, i TELLO, 1987, vol. II, ps. 630-48.

mo país, sólo el bacallán, arrós, pebre, suchra y canyella que viene del mar», llegim a Renant. A més dels blats i el bestiar, el principal gènere «estranger» àmpliament consumit era, sens dubte, la pesca salada, seguit en importància per l'arròs: «*vienen abadejo y pesca salada estrangera*» Coscó), «*se gasta pesca salada, arrós, etc. y lo reciben de los tenderos y estos lo llevan de Barcelona y de Reus*» (Torà).

Les entrades d'aquella font de proteïnes de consum massiu superaven en importància a les de verdures, hortalisses, fruites i llegums que també calia portar del Camp de Tarragona, de Balaguer o del Segrià, i de la regió de Maresa. Caresmar confirma la insuficiència d'aquestes produccions a l'interior del Corregiment de Cervera, i l'enquesta d'aquesta ciutat informa que «*se introduce algunas verduras y frutas del Campo de Tarragona, y de la villa de Olesa, y de algunos pueblos del vecindario*». Aquests darrers eren llocs de la ribera d'Ondara, les aigües del qual —com les del Corb, el Sió o el Llobregós— es desviaven constantment a les peixeres, cap a les sèquies del complex format pels molins fariners i les hortes.

Davant el predomini aclaparador d'entrades de productes agrícoles, pecuaris, forestals i pesquers, les compres de gèneres tèxtils —l'únic bé manufacturat que surt a les enquestes com adquisició més o menys regular— apareixen amb una importància menor. Les respostes distingeixen nítidament entre el teixit bast, de consum popular i d'origen comarcal, i els teixits foranis de tota mena, sempre més refinats i més cars. Tots els poblets petits afirmen que «*la gente del pueblo siempre ha usado un mismo porte y modo de vestir*» (Puigverd d'Agramunt), «*visten lo regular de la Segarra*» (Veciana), i «*es ropa del terreno*» (Puelles). Eren draps grossers fets amb llana, canem, lli o barreges d'aquestes fibres, incloent les estopes: «*paños bastos y de cáñamo basto tintado*» (Castellnou d'Agramunt), «*lino y ropas de lana*» (Santa Fe), «*pañó diezocheno y lienzo ordinario, y de mezclas de lana y cáñamo*» (Talavera), «*burete a los días festivos y los de trabajo con calsones de estopa*» (Les Pallargues).

A Ardevol, ja a la ratlla del Solsonès, els cordellats, «*calsones*» i «*chupas de lienzo*» venien de Sant Llorenç de Morunys. Però era l'excepció: a les altres enquestes de la zona sempre es tractava de robes del «país», d'un estrat d'indústria rural molt vella localitzada a Cervera, les viles importants de la zona i també altres indrets més petits, com els «*seisenos*» de Sant Martí de Sesgueioles, Prats de Rei i altres pobles que se citen a la quadra de Castellblanc. Els habitants de la Segarra i l'Urgell els adquirien als mercats i fires «*donde vienen los comerciantes del paño o cáñamo*» (Mafet), o als mateixos obradors artesans urbans. És possible que el manteniment d'aquest estrat d'indústria rural autòctona diferenciés la Segarra i les parts veïnes de l'Urgell de les Terres de Ponent on, segons Caresmar, desaparegué arran dels forts despoblaments dels dos segles anteriors.¹⁸

18. «...lo cierto es que en los siglos XIII, XIV y XV casi todos los pueblos de Urgel y riberas del río Segre y Noguera estaban poblados en gran parte de gente dedicada a la fábrica de paños...; hoy ni hay molinos, ni fábrica alguna, ni casi saben lo que quiere decir pelaire, tundidor, etcétera...» («Carta del doctor ... en la cual se prueba ser Cataluña en lo antiguo más poblada, rica y abundante que hoy», citada per Jaume Carrea Pujal a *Historia Política y Económica de Cataluña*, Barcelona, Ed. Bosch, 1946, vol. I, ps. 33-34; també al «Discurso» de 1780, doc. cit., fs. 45 i 489-91.

En canvi, als nuclis de població més grans, on residien sectors socials rendistes i benestants amb poder adquisitiu més alt, les respostes ja són unes altres. A Torà matisen, per exemple, que amb el vestit «*se distinguen las gentes*», raó per la qual «*los géneros unos son del país y otros extrangeros*». A Anglesola reconeixen que «*la vestidura es más rumbante que antiguamente*», i que «*los géneros de sedas, lienzos, quincallas... se gastan de fuera de la Provincia*». «*La vestidura se ha variado bastante —contradirà Andreu de Massot les altres enquestes de la Segarra—, a excepción de la interior, toda la demás ropa o géneros de que se visten las gentes (excepto las más ordinarias, que se usa la que se fabrica en el país mayormente en el verano) son, o vienen, de fuera de Cervera.*» Notem que el cotó s'esmentava el 1789 a la nòmina d'entrades destinades a satisfer l'estrat de demanda de luxe originat pel consum urbà rendista.¹⁹ Junta-ment amb les vaixelles de porcellana fina i les bones coberteries calia portar de fora «*todos los paños, vaietas, ropas de seda, de algodón, cintas de seda y cosas semejantes... Los géneros y artefactos que en Cervera se gastan son varias ropas y cortes de vestir, telas, cintas, sombreros, quincallas etc., que por lo regular se llevan de Barcelona y de Aragón.*»

Vendre per pagar: les sortides

Les nostres enquestes de 1788-91 també ens confirmen que els principals i gairebé únics productes de sortida regular eren el vi, l'aiguardent i —amb una importància ja força menor— l'oli o les ametlles. «*Los frutos que regularmente sobran son vino y aceite*», deia Massot a Cervera, mentre que «*...de trigo por lo regular falta un poco, y de verduras una buena parte... Se extrae bastante vino, que vienen los forasteros a comprar, ya para aguardiente, ya para su abasto, a más del que consumen las cinco fábricas de aguardiente que hay en el territorio de Cervera. Tambièn se extrae buena porción de aceite, ya por los mismos tragineros vecinos de Cervera, ya por los forasteros que vienen a comprarle, y no menos se extrae mucho burujo (en catalán pinyolada o rullols) y su ceniza...*»

El vi només resistia els costos de desplaçaments curts, a zones properes del Principat i en totes direccions. Caresmar esmentava les zones de «*las Riveras de Segre y Noguera*» i «*del fondo del Urgel*» on no hi havia producció vitícola d'autoconsum i es proveïen, entre altres llocs, de Verdú, malgrat que a la Segarra només hi hagués vins «*en corta cantidad*» i «*de inferior calidad*».²⁰ De Guissona es venia vi «*a la parte de la Montaña, y algunas veces a Balaguer i hasta Tamarit en Aragón*». En canvi, l'aiguardent sortia sistemàticament cap al camp de Tarragona —a Valls, Salou o Reus—,²¹ o bé cap a Aragó i Navarra. En el primer cas es canviava per blats i pesca salada, i en el segon, també per blats i bestiar. Les proporcions variaven segons si els cicles de collites agreu-javen o alleugerien el dèficit estructural de cereals. A les sortides regulars cap

19. «el cotó —el gran èxit del segle— era exòtic», ha escrit VILAR, 1964-68, vol. III, p. 343.

20. «Discurso...», doc. cit., fs. 510-11, ps. 581 i següents.

21. OLIVÉ, 1981, p. 108.

a «la marina» —fos Salou o Barcelona— s'hi afegien els excedents de cordes i espadenyas manufacturades a Cervera, Guissona o Agramunt.

També l'oli i els subproductes eren un complement afegit a les sortides vitícoles regulars. Tal com Pierre Vilar ha assenyalat, l'increment de la comercialització olivarera del segle XVIII no participa del gran comerç europeu i ultramarí, sinó de la intensificació dels intercanvis intercomarcals a Catalunya mateix. La multiplicació dels molins oliverers a la Segarra estigué lligada probablement a l'abastiment de la capital del Principat.²² Hi ha força notícies de la construcció de nous molins i premses a Cervera i a la Segarra, malgrat que l'extensió de l'olivera sembla haver estat aquí molt feble, sense perdre un lloc secundari dins el policultiu intercalat.²³

L'exportació d'aiguardent i la venda del vi eren, doncs, les sortides principals, de les quals depenia l'obtenció sobretot de pesca salada y del blat necessari per cobrir el dèficit de la producció comarcal. Era el producte *comercial* més important perquè condicionava tota l'estructura d'intercanvis amb l'exterior. A Cervera, Massot considerava que l'avenç de l'agricultura depenia del fet que «*el vino tenga salida a precios competentes*», i a Guissona l'enquesta deia que «*a no ser por el vino los labradores pasarían penuria*»: ²⁴ «*En años pasados se fabricaron de nuevo algunas casas de buena talla y tomaba el pueblo algun aumento pero a causa del decaimiento del precio del vino y aguardiente se ha parado.*»

Vendre per pagar o produir per vendre

En una zona eminentment agrària les entrades principals eren productes primaris i no béns industrials. En unes comarques on la major part de recursos agrícoles s'assignaven a la producció de cereals el blat era la principal compra exterior, seguit per la pesca salada, i es pagava amb la sortida de vi, aiguardent, oli i algunes manufactures rurals tradicionals. Una pauta d'intercanvis com aquesta resulta inintelligible sense distingir conceptualment i combinar empíricament respostes «positives» i «negatives», «voluntàries» o «forçades», als estímuls del comerç.

Si la subsistència bàsica depenia de la sortida comercial del vi i l'aiguardent, cal admetre un grau considerable d'inserció en els circuits d'intercanvis de tot el nord-est peninsular connectats des del 1600 amb l'«economia atlàntica». Això volia dir que a la Segarra i a les zones urgellenques properes el vi, l'oli o les ametlles es feien pensant a vendre els excedents i no només per consumir-los localment. Però, a la vegada, els ceps i els arbres mantenien el lloc subaltern que els corresponia dins el sistema de policultiu parcel·lari en bancals alterns, que ja caracteritzava el paisatge agrari de la zona segles enrere.

22. VILAR, 1964-68, vol. III, ps. 362-66.

23. TELLO, 1987, vol. III, ps. 1.004 i següents; TELLO, 1986a.

24. A la segona meitat del set-cents els preus relatius del vi en relació amb els del blat van començar a experimentar una pèrdua que s'agreuà en la depressió vitícola de 1778-88, a la qual sens dubte fa referència l'enquesta de Guissona. Després del ràpid redreçament dels preus relatius del vi entre el 1788 i el 1792, i encara més de l'aiguardent, vingueren la guerra, la crisi colonial i el període deflacionari posterior que colpiren fortament els petits productors vitícoles de la Catalunya interior (*vid.* VILAR, 1964-68, vol. III, ps. 420-37; TORRAS, 1976, i FONTANA, 1978 i 1980).

En lloc d'una diversificació comercial setcentista, típica d'un *model d'especialització*, ens trobem més aviat davant l'aprofitament de les possibilitats ofertes per una diversificació *policultural* anterior, pròpia de les respostes davant el creixement demogràfic i l'ampliació dels intercanvis dins els paràmetres d'un *model pagès*, tal com Jan de Vries el caracteritza. En aquest model, la pressió de les necessitats de consum sobre els recursos disponibles portava a intensificar el treball pagès, maximitzant el producte per hectàrea encara que fos al preu de deprimir-ne la productivitat per hora-home. Era una via que topava aviat amb la limitada i desigual fertilitat dels sòls. Si la pressió sobre els recursos agrícoles continuava creixent —per increment demogràfic i noves exigències fiscals o senyoriales, per exemple— la impossibilitat d'aconseguir ulteriors augments en els cultius bàsics podia portar a combinar-los amb productes vendibles, tant si es tractava de cultius comercials —el vi i l'oli, però també el canem i les moreres que trobem a l'horta de la Ribera de Sió— com de manufactures rurals.²⁵

Això podia forçar una diversificació productiva que cal distingir de la diversificació *ocupacional* pròpia d'un model d'especialització. En lloc de la diversificació *entre* explotacions agrícoles, que caracteritza l'especialització comercial, ens trobem davant una diversificació *dintre* les unitats pageses que es reproduïen, se subdividien, però mantenint les normes tradicionals de prioritats en l'assignació dels recursos.²⁶ A les explotacions especialitzades i plenament orientades al mercat el criteri de rendibilitat cerca abaratir els costos unitaris incrementant la productivitat del treball (o bé externalitzant-lo), aprofitant les economies d'escala i els avantatges de localització i especialització. En el model pagès, en canvi, amb els recursos que s'assignaven a obtenir productes vendibles se cercaven entrades en metàl·lic necessàries per fer pagaments exteriors al cercle de l'autoconsum local: deutes, impostos, rendes i compres que cobrissin els dèficits en la producció de subsistència. I la producció de subsistència era la que, tanmateix, continuava bonificant-se de la major part de l'esforç.

Produir per vendre no sempre vol dir produir per al guany. Per això, l'ingrés en una economia d'intercanvis supraregionals i internacionals no sempre comportava un canvi en el *principi* rector del mode de producció.²⁷ A l'informe sobre l'agricultura del Département des Bouches de l'Ebre fet pels ocupants francesos el 1813 llegim, per exemple:²⁸ «*il parait que les habitants on senti la necessité ou apprécie l'avantage de reserver le terrain fertile des plaines pour la cultura de blé. Il n'y a guère de vigne que sur des coteaux arides.*» I el que feia referència a l'*arrondissement* de Cervera deia, el 1812, que «*le territoire etant monteux dans plusieurs communes..., les habitants tirent parti des montagnes et les fertilisent en y plantant des vignes, des amandes et toutes sorte d'arbres.*» Alhora, les respostes a l'enquesta de Zamora deixaven ben clar que «comerç» era gairebé sinònim de venda de vi o aiguardent. Per exemple, a Torà: «*hay comercio terrestre de fábricas de aguardiente y lo llevan a la villa de Valls y a la de Reus.*»

25. CHAYANOV, 1974, ps. 109-121; AYMARD, 1983; BHADURI, 1987, esp. ps. 52 i següents.

26. DE VRIES, 1974, esp. ps. 4-10.

27. VILAR, 1974, p. 21.

28. ACA, Fons de la dominació napoleònica, Caixa 1, lligall 1, *Rapports* núms. 3 i 26; *vid.* TELLO, 1987, vol. III, ps. 1.009-12.

Malgrat no haver-hi «*otras sobras que algun poco de vino*» (Concabella), només es destil·laven excedents: «*hay vino sobrante, y se despacha a las fábricas de aguardiente*» (Torà); «*recogen el vino sobrante del pueblo, y si pueden de los lugares comarcanos, cuyo licor...van a las villas de Valls i Reus en dos jornadas a vender*» (Riber i Sedó). El 1792 únicament hi havia cinc fàbriques d'aiguardent en una ciutat com Cervera, i una produïa també cordes de viola. Amb dotze establiments, Guissona era la població amb més alambins a l'enquesta de Zamora, però només treballaven contínuament a l'hivern: «*Las únicas fábricas que tiene el pueblo son doce de aguardiente..., se ocupan en ellas muchas gentes y animales para abastecerlas de vinos, leñas y acarreo de aguardiente, trabajándose la maior parte en tiempo de invierno, sirve de maior utilidad pues que la gente por razón de los hielos y fríos no tiene casi en qué emplearse.*»

La diferent descripció de Caresmar²⁹ dels corregiments de Cervera i Montblanc és illustrativa del contrast entre el litoral —on a Vilaseca i la Canonja tot el vi era per fer-ne aiguardent—³⁰ i els altiplans interiors: a la Segarra es volia continuar fent «una mica de tot», i al capdevall de tot hi havia, però «*en corta cantidad*», inclosos els vins d'inferior qualitat; a la Conca de Barberà «*nunca se cogen... granos suficientes*», però «*la abundancia de vino suple para la compra de todos los demás fructos y géneros que se necesitan*». Les elevacions més o menys sobtades entre Belltall i Aguiló, passant per Forés, Conesa i Santa Coloma de Queralt semblen haver constituït, a finals del segle XVIII, una de les fronteres de la viticultura catalana. Cap al sud ja s'havia produït una inversió de les prioritats atorgades a les diferents produccions, que permeté el desenvolupament d'una veritable viticultura d'exportació. Cap a l'interior la destil·lació continuava essent per al pagès un recurs addicional i discontinu.³¹

«No hi ha comerç»

La distinció entre un «model d'especialització» i un «model pagès» ens permet entendre aleshores la insistència de les respostes a l'enquesta de Zamora, en deixar clar que «*no hay comercio alguno en este pueblo*» (Puigverd d'Agramunt), «*no hay tiendas ni comercio*» (Rubió d'Agramunt), «*no ay comerciantes de ningún género*» (Florejacs). Es referien, és clar, a l'absència de comerços i comerciants pròpiament dits. A Sedó parlaven d'«*arregatonés*» i a Anglesola precisaven que «*cada cual comercia por si en sus propias manufacturas*», posant de manifest la proximitat entre producció i consum. Però a Guissona deien clarament que tampoc no consideraven un *veritable comerç* les trameses de més abast del vi, aiguardent i oli: «*No se puede nombrar comercio el que se hace en el pueblo, pues como apenas no hay otro género sobrante algunos años que el vino, sólo se extrae y conduce regularmente a la parte de la montaña [...], retornando para el abasto, o azeite para transportar o vender en Barcelona.*»

A nosaltres ens interessa ressaltar que l'objectiu de les escasses sortides estava inscrit en la mateixa composició dels retorns: *el abasto*. Al signant de la res-

29. *Discurso...*, doc. cit., folis 581-82 i 575-76.

30. VILAR, 1964-68, vol. III, ps. 355-59 i 360-62.

31. *Vid.* el mapa dels alambins catalans el 1824 a TORRAS, 1976; GIRALT, 1956, ps. 157-76.

posta li devia semblar impropï anomenar «comerç» una activitat de tan petita escala que els qui l'exercien com a transportistes «*apenas lo pasan mejor que los labradores*». Pierre Vilar i Jaume Carrera Pujal³² ja havien assenyalat el protagonisme d'aquests petits traginers mig pagesos que trobem descrits a l'enquesta de Cervera: «*Los que comercian en esto, por lo que mira al Campo de Tarragona, son de la misma ciudad de Cervera, y hacen su comercio allí con el trigo, alpargatas, aguardiente y otras cosas que se llevan..., y en retorno traen algunas verduras, frutas y pescas saladas, y otras cosillas...; también se extrae buena porción de aceite, ya por los mismos tragineros vecinos de Cervera, y por los forasteros que vienen a comprarle.*»

Al cadastre cerverí del 1744 trobem que una bona part dels amos de cavalleries disposaven d'una superfície per llaurar molt inferior a la capacitat de treball de les seves bèsties.³³ Una alternativa per emprar aquest potencial de força motriu devia ser llogar-se, amo i mul, per treballar terres d'altri. L'altra seria la pràctica del petit comerç com a traginers de temporada. Per a unes unitats pageses dotades de terra insuficient per subsistir, la possessió d'un mul complia la mateixa funció que la manufactura rural domèstica o l'esforç per obtenir collites vendibles però complementàries: aconseguir ingressos addicionals que altrament calia cercar en el treball assalariat de temporada, concorrent a les colles migratòries de segadors que en algunes comarques veïnes rebien el nom de *segarretes* (i que, com hem vist, tampoc no eren alienes al petit comerç). La frontera entre traginers, revenedors i pagesos devia ser molt tènue.³⁴

Resulta, doncs, que els pagesos que recorrien al petit comerç com a traginers estacionals eren els que disposaven d'una dotació de terra insuficient per subsistir i que, per tant, mantenien una relació negativa amb el mercat com a unitats de producció, maldant per obtenir de les parcelles el màxim estalvi de compres exteriors i no pensant a produir per vendre. Practicaven el comerç de temporada els detentors d'explotacions agrícoles menys «comercials».

Aquest era potser l'altre significat de la frase tan reiterada a les enquestes de Zamora: «no hi ha comerç.» A més d'expressar la manca de «comerços» i «comerciants» especialitzats, suggeria que la configuració de la producció continuava d'esquena al comerç, que el comportament econòmic predominant a la Segarra i l'Urgell de finals del segle XVIII era encara més propi d'un *target producer* que d'un *market producer*.³⁵

El sistema de cultiu en bancals intercalats, que atorgava la primàcia als ce-

32. Un text de la Junta de Comerç deia el 1804 que «*en viveres y en simples extranjeros se surte de la capital una gran parte del Principado... por medio de arrieros que son traficantes a la vez (y esto sucede en los más de los viveres, especialmente en las pescas), quienes con sus cargas y girando en lo interior abastecen aun a las poblaciones pequeñas y aldeas...*» (citat a Jaume CARRERA I PUJAL, *op. cit.*, vol. III, p. 379). En el mateix sentit, VILAR, 1964-68, vol. III, ps. 454-63.

33. Un 84 % tenia menys de cinc hectàrees en cultiu per cavalleria i un 27 % menys d'una hectàrea (vid. TELLO, 1987, vol. III, ps. 1.015-21).

34. VILAR, 1964-68, vol. IV, p. 210: «els carreters... quan són anomenats "pagesos-carreters", ¿on és la frontera amb la pagesia pura i simple?»

35. «*Chacun travaille et produit selon ses besoins*» (AYMARD, 1983, p. 1.398). Aquesta era la raó de la rigidesa de la demanda, la creença en el fet que els mercats eren estàtics i el comerç exterior una mena de guerra per capturar-los, pròpia de l'era mercantilista (DE VRIES, 1979, ps. 181 i següents). Vid. també GRENIER, 1987, ps. 500-508.

reals i relegava els ceps i els arbres a la condició de complement secundari, no va ser suprimit ni alterat decisivament. Si s'assignaven recursos de terra i treball a ceps i oliveres era, en primer lloc, per consumir-ne el vi i l'oli estalviant la despesa corresponent. En segon lloc, hom esperava certament vendre'n els excedents irregulars, però sobretot per pagar en moneda drets senyorials, contribucions reials i censals, i també per pagar les arengades, el bestiar, els combustibles o els cereals que mancaven. Si la necessitat constrenyia, es podia vendre més oli o més vi en detriment del propi consum, però afectava la restricció a les parts més prescindibles de la dieta. Al nivell macroeconòmic dels intercanvis intercomarcals, vins i aiguardents es venien perquè calia adquirir fora el dèficit de cereals, comprar la pesca salada, el bestiar i la fusta que necessitava un sistema agropecuari i forestal amb forts desequilibris globals però que, tanmateix, no es trobava encara plenament bolcat al mercat.

La venda més o menys forçada de collites i la mutació estacional del pagès en tragar eren recursos subsidiaris d'un autoconsum impossible, que no permetien ni una acumulació durable en mans del petit productor, ni una ampliació de les necessitats que calia satisfer passant pel mercat. «*No hay otra economía que pasar como se puede*», digueren els veïns de Puelles a l'oïdor de l'Audiència. Davant les preguntes de Francisco de Zamora sobre els impediments al comerç respongueren a Ardèvol: «*no hay ningún estorbo por no haver.*» Altres assenyalaren «*la falta de aguas*» o «*el defecto del fecundante elemento*» (Anglesola), però potser la contesta més significativa era la que assenyalava l'escassa capacitat adquisitiva de la gran massa de la població rural: «*no hay dinero*» (Gàver), «*no hay gente semejante de caudales*» (Riudovelles).

Al marge dels escassos fabricants d'aiguardent, que sovint eren també pagesos o menestrals, només trobem comerciants d'una certa volada a Cervera i a les viles importants. En aquesta ciutat hi havia al cadastre del 1744 catorze «comerciants o negociants», sis botiguers, onze revenedors, tres quincallaires i quatre estanquers. No tots es poden considerar «grans» comerciants: vuit únicament figuraven entre els cinquanta més acabats de Cervera i el seu patrimoni no presentava una composició diferent del d'altres llinatges benestants i rendistes. Trobar-los concentrats en una ciutat cap de corregiment, on residien una bona part de les classes acabades i privilegiades de la comarca (però que no ho eren prou com per mudar-se a la capital) fa sospitar que la seva sort com a comerciants estava molt lligada al consum en el mercat de Cervera de rendes de la terra, drets senyorials i delmes, pensions, censals o complements professionals i polítics. La presència d'aquell estrat mercantil obeïa al mateix tipus de demanda que la proliferació de notaris, apotecaris, perruquers, pastissers, argenters o passamaners, en l'àmbit més característicament urbà d'una vetusta ciutat que, tanmateix, continuava essent per sota menestral i pagesa.³⁶

¿Fins on devia abastar l'acció d'aquesta mena de comerciants? Una pregunta del qüestionari de Zamora demanava «*si hay compañías en el pueblo con algún objeto de comercio, giro o cambio*». Les respostes desconeixen una altra mena de companyies comercials que les formades per arrendar delmes, drets senyorials o impostos municipals. Només a Cervera se'ns diu que, tret de les com-

36. TELLO, 1986c i 1987, vol. II, ps. 564-76; vol. III, ps. 1.026-29.

panyies formades per arrendaments de drets, «*para lo demás no se sabe que la haya, sino en cierta tienda de paños*». Però la mateixa descripció especifica que la mena de tèxtils que podien comercialitzar les quatre botigues de draps que apareixen al mapa del 1778, elaborat per Pierre Vilar, eren els gèneres de luxe, el cotó inclòs, que consumia la minoria rendista de la ciutat.³⁷ Aquesta demanda tenia el mateix sostre socio-econòmic que la capacitat d'extreure excedent als petits productors la suma de totes les càrregues senyorials i usuràries.

Per damunt hi havia alguns veritables «grans» comerciants, capaços de connectar amb els mercats europeus, espanyols i ultramarins. No semblen haver estat molt nombrosos, ja que no hi ha notícies de cap altre cas comparable a la casa Cortadellas. D'una primera exploració del fons Cortadellas, Núria Sales ha estimat que les trameses a Amèrica en el tombant dels segles XVIII i XIX tenien una importància menor comparades amb les altres branques de la seva activitat mercantil: el «negoci del blat», el de mules i l'arrendament de drets senyorials, sectors on «l'ombra del sistema senyorial es projecta sobre totes les diferents activitats de can Cortadellas».³⁸

Això sembla particularment adient per a la Segarra, on arrendaven els drets dels ducs de Medinaceli,³⁹ participaven del control sobre els mercats bladers i detenien en bona mesura el de mules. En altres paraules, els Cortadellas i els seus socis preferien —tret potser d'alguna excepció a Calaf mateix i en algun poble proper— aquella mena de negocis tradicionals a organitzar més directament la comercialització de les principals produccions comarcals d'exportació regular.

El petit comerç de traginers que unia l'altiplà segarrenc i les terres de Ponent amb el Camp de Tarragona és un bon testimoni de la separació entre dos nivells comercials molt diversos. Tret de la seu a Calaf, un agent a Bellpuig d'Urgell i els ramblers Brufau de Santa Coloma de Queralt, els Cortadellas no tenien cap factor a la seva zona d'origen. Núria Sales els ha trobat a les grans ciutats —Barcelona, Lleida i Girona—, al litoral del Camp de Tarragona o el Baix Ebre, en algunes ciutats de l'interior com Manresa i Cardona, i a l'Aragó.⁴⁰

Els intercanvis entre la Segarra i el Camp de Tarragona prenen generalment la forma del bescanvi directe de pesca salada contra aiguardent, que Pierre Vilar ja ha assenyalat. Els comerciants importants, com els Alegre i la seva xarxa de socis, actuaven com a mers intermediaris entre els vaixells anglesos i el formigueig de petits traginers. Salou, Reus, Valls i el Vendrell eren els principals punts de recollida d'aiguardent i de lliurament de pesca salada, on entraven en contacte aquelles dues categories radicalment diferents de «comerciants».⁴¹

Un informe de la Junta de Comerç explicava el 1807 que «*la importación de bacalaos y pez-palos, dada la escasez de carnes, era en Cataluña de un gran volumen*» i exigia «*la inversión urgente del producto de la venta de tales artículos en la compra de aguardientes para retorno al Norte*». Aquesta funció intermediària comportava «*la actuación de comerciantes o compañías, que los alma-*

37. VILAR, 1964-68, vol. IV, ps. 198-203.

38. SALES, 1983, ps. 65-72; FONTANA, 1974, p. 383.

39. TORRAS, 1979, p. 327.

40. SALES, 1983, p. 65.

41. VILAR, 1964-68, vol. IV, ps. 451-58.

cenaban para venderlos después para el abasto de Barcelona y todo el Principado». ⁴² Dissset anys més tard l'intendent Vicente de Frígola explicava el motiu principal que induïa els grans comerciants —aquelles «*compañias de cambio y giro*» de l'enquesta de Zamora— a deixar en mans dels petits traginers la resta del comerç terrestre a l'interior de Catalunya: «*Todo este transporte se hace a lomo empleándose en él un considerable número de hombres y de animales de carga, con un recargo en el precio de las manufacturas de bastante consideración.*» ⁴³

El recàrrec hauria estat superior si en lloc d'externalitzar sobre petits traginers-pagesos aquell cost de les somades, els grans comerciants l'haguessin assumit amb un càlcul econòmic capitalista. El contrast amb els llaüts de l'Ebre, que empraven els Cortadellas per transportar blat aragonès els mesos en què era navegable, ⁴⁴ és ben il·lustratiu: el capital mercantil preferia mantenir-se en els sectors més profitosos de la circulació i el crèdit, com a intermediari en els intersticis d'una societat encara senyorial i una producció majoritàriament pagesa-menestral, desentenenent-se de la producció i la mateixa comercialització a petita escala.

La jerarquia en tres nivells que trobem al món del «comerç» en general és un calc de l'estructura productiva bàsica on se sostenia i de la jerarquia de mercats determinada per la «frontera de supervivència» que separava necessitats materials i demandes de luxe com a resultat de les regles distributives senyorials i fiscals. ⁴⁵ A dalt de tot, les grans companyies connectades als mercats llunyans defugien endinsar-se en l'àmbit de la producció i el comerç a l'interior, que preferien lliurar a les explotacions pageses i menestrals, mentre es llançaven, en canvi, a exercir d'intermediaris entre ells i els seus senyors en els arrendaments de béns i drets per captar un triple guany: marges comercials apreciables, el control dels mercats de gra i el domini de les claus fonamentals del sector pecuari de l'economia rural.

Enmig, un estrat de botiguers i mercaders lligats estretament a la demanda de productes de luxe dels sectors rendistes residents a viles i ciutats. «L'estructura comarcal del Principat —ha escrit Pierre Vilar— està fortament subratllada per aquesta geografia de les petites ciutats botigueres, arrelada en unes tradicions molt antigues.» ⁴⁶ Com que una part dels seus ingressos depenia d'exaccions de tipus senyorial, en nuclis urbans predominantment rendistes com Cervera, aquella demanda privilegiada acostumava a créixer en detriment de la capacitat de consum de la gran massa de la població rural, limitada per la baixa productivitat agrària.

A sota, els pagesos —o els corders i espardenyers dels nuclis urbans— esdevenien més sovint traginers-revenedors ocasionals a mesura que s'empobrien, i, no podent mantenir un cert equilibri com a explotació independent, havien de recórrer a ingressos complementaris de tota mena. Excepte per a una mino-

42. Citat a J. CARRERA PUJAL, *Historia política y económica...*, op. cit., vol. III, p. 380.

43. V. DE FRÍGOLA, *Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña, mandada formar por el señor intendente general de este ejército y Principado, don...* (Barcelona 1824), s.p.

44. SALES, 1983, ps. 71-72.

45. GRENIER, 1987, p. 508.

46. VILAR, 1964-68, vol. IV, ps. 207-211.

ria de pagesos-negociants⁴⁷ —ells mateixos especuladors de gra, arrendataris de drets i aspirants a l'ascens social pels canals tradicionals—, l'impuls de la comercialització era, per a la petita explotació familiar, extern i forçat. Comportava un comerç de caràcter «passiu» en relació amb la producció, determinat per la inserció parcial, involuntària i negativa d'aquells agents econòmics en els mercats. Els anys de penúria s'hi veien llançats per partida doble, com a venedors i compradors, però els anys de bonança semblava que el somni de l'auto-suficiència podria fer-se un altre cop realitat.

L'entrada involuntària en el mercat de béns, i la participació forçada en el de treball assalariat o indústries domèstiques, anaven unides a l'accés també forçat al mercat de terres i al crèdit rural. Això darrer alimentava els circuits de l'explotació usurària i l'endutament es convertia en un poderós mecanisme d'expropiació pagesa i diferenciació social agrària. I, al capdavant, ¿no havia de dur aquest camí al pas des de la diferenciació forçada *a dintre de* les unitats pageses, cap a una nova diferenciació *entre* unitats d'explotació voluntàriament inserides als mercats? Però no fou un pas simple ni automàtic: mentre la comercialització continués essent parcial i forçada, l'alienació de terres i de mitjans de producció de mans de la pagesia seria també *parcial*, podent romandre estabilitzada en el punt autopetpetuador que Amit Bhaduri ha formalitzat tèòricament.⁴⁸

En aquestes condicions, l'ingrés del món rural en els circuits mercantils no podia tenir les capacitats activadores del creixement agrari que només apareixen amb la nova divisió del treball que es desenvolupa més enllà d'aquell punt. Precisar-lo permet situar millor «la diversitat i originalitat econòmiques de les unitats comarcals» a les quals Pierre Vilar es referia al final de *Catalunya dins l'Espanya moderna*: «dissimetries geogràfiques: pols de desenvolupament contra empobriments perifèrics. Dissimetries socials: enriquiment d'alguns homes, d'alguns grups, ruïna dels desafortunats i misèria del gran nombre.»⁴⁹

47. Esmentats també com a «pagesos-mercaders» o «comerciants-pagesos» (VILAR, 1964-68, vol. iv, p. 210).

48. Contràriament al supòsit convencional d'una major productivitat de la gran explotació, Bhaduri sosté que els mecanismes de la usura rural portarien a una expropiació pagesa completa en el cas que les petites explotacions fossin *més* productives que les grans, però en el cas contrari era més probable una *estabilització* del procés d'alienació de terres en un punt on coexistissin la gran propietat, que acaparava els sòls més fèrtils i un gran nombre de petites parcelles de baixa productivitat (BHADURI, 1987, ps. 138-143). Aquest segon era justament el cas en aquella zona de Catalunya (VILAR, 1973; TELLO, 1986a, b i c).

49. VILAR, 1964-68, vol. iv, ps. 624-25.

BIBLIOGRAFIA

- AYMARD 1978 M. AYMARD, *La transizione dal feudalismo al capitalismo*, dins R. ROMANO i C. VIVIANI (eds.), *Storia d'Italia. Annali. Dal feudalismo al capitalismo* (Torí, Einaudi, 1978), ps. 1.133-1.194.
- AYMARD 1983 —, *Autoconsommation et marchés: Chayanov, Labrousse ou Le Roy Ladurie?*, «Annales E.S.C.» (novembre-desembre de 1983), 6, ps. 1.392-1.410.
- BHADURI 1987 A. BHADURI, *La estructura económica de la agricultura atrasada* (Mèxic, FCE, 1987).
- CHAYANOV 1974 A. V. CHAYANOV, *La organización de la unidad económica campesina* (Buenos Aires, Nueva Visión, 1974).
- DE VRIES 1974 J. DE VRIES, *The Dutch Rural Economy in the Golden Age, 1500-1700* (Yale, U. P., 1974), ps. 1-21.
- DE VRIES 1979 —, *La economía de Europa en un periodo de crisis, 1600-1750* (Madrid, Cátedra, 1979).
- FELIU 1985 G. FELIU, *Posibilidades de producción y necesidades de reproducción de la familia campesina en el antiguo régimen: un ejemplo local*, comunicació mecanografiada presentada al «III Congreso de Historia Económica, Segovia, 3-5 de octubre de 1985».
- FERRER 1983 Ll. FERRER, *Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (segle XVIII)*, «Estudis d'Història Agrària», 4 (1983), ps. 101-128.
- FERRER 1986 —, *L'Església com a institució de crèdit: les quotidianes distribucions de la Seu de Manresa*, «Recerques», 18 (1986), ps. 7-46.
- FONTANA 1974 J. FONTANA, *Comercio colonial e industrialización: una reflexión sobre los orígenes de la industria moderna en Cataluña*, dins J. NADAL i G. TORTELLA (eds.), *Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea* (Barcelona, Ariel, 1974), ps. 358-365.
- FONTANA 1978 —, *La crisis agraria de comienzos del siglo XIX y sus repercusiones en España*, «Hacienda Pública Española», 55 (1978), ps. 177-190.
- FONTANA 1980 —, *Crisi camperola i revolta carlina*, «Recerques», 10 (1980), ps. 7-16.
- GARRABOU i SERRA 1980 R. GARRABOU i E. SERRA, *L'agricultura catalana nei secole XVI-XX*, «Studi Storici», any 21 (abril-juny de 1980), ps. 352-357.
- GAUTHIER 1988 F. GAUTHIER, «Introduction», dins DIVERSOS AUTORS, *La guerre du blé au XVIIIe siècle* (Paris, Editions de la Passion, 1988), ps. 6-30.
- GIRALT 1952 E. GIRALT, *La viticultura catalana y el comercio catalán del siglo XVIII*, «Estudios de Historia Moderna», 2 (1952), ps. 157-176.
- GRENIER 1987 J.-Y. GRENIER, *Modèles de la demande sous l'Ancien Régime*, «Annales E.S.C.» (maig-juny de 1987), ps. 497-527.
- KULA 1976 W. KULA, *Teoría económica del sistema feudal* (Buenos Aires, Siglo XXI, 1976).
- LABROUSSE 1962 E. LABROUSSE, *Fluctuaciones económicas e historia social* (Madrid, Tecnos, 1962).
- OLIVÉ 1981 F. OLIVÉ, *El Valls del segle XVIII i el comerciant d'aiguardents Anton Baldrich i Janer* (Valls, Institut d'Estudis Vallencs, 1981).

- PARKER 1975 W. N. PARKER, *Introducció a W. N. PARKER i E. L. JONES* (eds.), *European Peasants and Their Markets* (Princeton, Princeton V. P., 1975), ps. 3-22.
- PASCUAL 1981 P. PASCUAL, *La masia: autoconsum, circulació monetària i exacció fiscal (1833-1847)*, dins DIVERSOS AUTORS, *Tous. Mil anys d'història* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1981), ps. 265-340.
- SALES 1983 N. SALES, *Ramblers, traginers i mules, segles XVIII i XIV*, «Recerques», 13 (1983), ps. 23-33.
- TELLO 1986a E. TELLO, *En els orígens de la Catalunya pobra: règim agrari i comercialització rural a la Segarra d'Antic Règim*, dins DIVERSOS AUTORS, *Terra, treball i propietat* (Barcelona, Crítica, 1986a), ps. 302-320.
- TELLO 1986b —, *La utilització del censal a la Segarra del set-cents: crèdit rural i explotació usurària*, «Recerques», 18 (1986), ps. 47-71.
- TELLO 1986c —, *Propietat agrària i percepció de rendes. El paper de l'endeutament en la distribució social de les terres (Cervera, 1744-45)*, «Estudis d'Història Agrària», 6 (1986), ps. 57-99.
- TELLO 1987 —, *Pagesos, menestrals i rendistes. Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana (1702-1861)*, IV vols., tesi de doctorat (Universitat de Barcelona 1987).
- TORRAS 1976 J. TORRAS, *Aguardiente y crisis rural. Sobre la coyuntura vitícola, 1793-1832*, «Investigaciones Económicas», 1 (1976), ps. 45-67.
- TORRAS 1979 —, *Sobre la renta señorial en Cataluña a fines del siglo XVIII*, dins DIVERSOS AUTORS, *La economía agraria en la historia de España* (Madrid, Fundación March/Alfaguara, 1979), ps. 321-327.
- TORRAS 1984 —, *Especialización agrícola e industria rural en Cataluña en el siglo XVIII*, «Revista de Historia Económica», II, 3 (1984), ps. 113-127.
- VILAR 1964-68 P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna* (Barcelona, Ed. 62, 1964-68).
- VILAR 1973 —, *L'explotació agrícola d'una propietat a l'horta de Tàrraga*, dins *Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII* (Barcelona, Curial, 1973), ps. 11-42.
- VILAR 1974 —, *La Catalunya industrial: reflexions sobre una arrencada i sobre un destí*, «Recerques», 3 (1974), ps. 7-22.
- WRIGLEY 1978 E. A. WRIGLEY, *Parasite or Stimulus: the Town in Pre-industrial Economy*, dins Ph. ABRAMS i E. A. WRIGLEY (eds.), *Towns in Societies* (Cambridge, U. P., 1978), ps. 295-310.